

Из музеологије

МУЗЕЈСКЕ ЗБИРКЕ И ИЗЛОЖБЕ О НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ И РЕВОЛУЦИЈИ У СРБИЈИ

У послератном развоју музеја, и код нас и у свету, створени су многи музеји историјског типа, то јест музеји који, служећи се разноврсним материјалом, настоје да свеобухватно илуструју историју једног народа, једног ширег подручја или краја, једног историјског периода или догађаја.

Данас у Југославији има око 200 музеја историјског типа, што представља око 60% музеја. У свим републичким и покрајинским центрима ослободилачка борба појединих југословенских народа музеолошки се приказује кроз специјализоване музеје (републички музеји Револуције у Хрватској и Словенији и покрајински у Војводини) или у оквиру комплексних музеја (републички у Босни и Херцеговини, Србији и Македонији и покрајински на Косову). У Београду су Војни музеј и Музеј Револуције народа Југославије.

У Србији сада има 70 музеја и музејских збирки, не рачунајући Војни музеј и Музеј Револуције народа Југославије. Од тога је 50 музеја комплексних и 20 специјализованих. Скоро у свима комплексним музејима проучава се и приказује и народноослободилачка борба у оквирима ужег завичаја или ширег региона. Организационо, то су одељења или збирке. Специјализованих музеја и збирки има 6. Неколико музеја има нешто материјала о НОБ, али се он углавном не излаже.

За разлику од музеја који су тематски строго усмерени на одређену дисциплину (уметност, технику и др.), историјски музеји илуструју општи развој једног народа или краја, или неку значајну појаву из тога развоја. У специјализованим музејима изложба је ограничена на посебну тему.

Према анкети коју је спровео документациони центар Историјског музеја Србије у априлу ове године, у свима музејима (општинским, покрајинским, републичким и Војном музеју) има у историјским збиркама 105.256 предмета, и то: 32.729 архивских докумената, 5.498 примерака штампе, 51.948 фото-материјала, 303 ликовна материјала, 6.221 оружје и муниција, 281 предмет војне опреме, 595 предмета партизанских радионица и делова тих радионица, 436 одеће и предмета за личну употребу бораца, 131 печат и штампил, 105 бусола и карата, 282 заставе и разних амблема.

Поред тога, и 10.576 предмета су припадали непријатељу (окупаторима и квислинзима), углавном архивских докумената.

Од овога броја предмета: инвентарисано је 88.557, а није инвентарисано 15.444; снимљено је 13.367, обрађено у картотекама 23.917, конзервирано 5.421, а треба још конзервирати 4.897.

У музејима у којима се у сталној поставци приказује НОБ изложено је око 4.265 предмета, а остали предмети чувају се у депоима.

Треба напоменути да међу предметима које поседују музеји има доста таквих, нарочито међу архивским документима, који вероватно неће никада бити излагани.

Поред прикупљања материјала, у неким музејима су ранијих година бележена сећања учесника НОБ. Из одговора на анкету види се да има око 15.000 куцаних страна ове мемоарске грађе. Само у неколико случајева то је учињено на магнетофонској траци.

За последњих пет година у овим музејима припремљена је 51 привремена изложба посвећена народноослободилачкој борби. То је најчешће чињено поводом јубилеја појединих догађаја, општин или локалних. Те изложбе, као и оне које су као део комплексног музеја сталног карактера, посетило је, у 1968. и 1969. години, 1.392.199 грађана. Посетиоци су, највећим делом, ђаци и припадници ЈНА. Од тога само на посете Војном музеју долази 740.000. Знатно мање него што се то раније чинило, нарочито када је у питању село, ове изложбе су приказиване само у седишту музеја.

Изложбе припремају и тумаче у двадесетак музеја кустоси историчари. У музејима у којима је тема НОБ-а део историјског одељења музеја, кустоси историчари ангажују се у целом одељењу. У више случајева нема посебног кустоса за НОБ, него ту дужност обављају кустоси других струка (археолози, етнологзи и др.) или управници музеја.

Уз послове сакупљања и излагања музејског материјала, двадесетак музеја ангажује се и на евиденцији о споменицима и спомен-обележјима која се односе на овај период наше историје. Негде је то потпуна евиденција, а негде делимична. Више музеја сарађује у томе са заводима за заштиту споменика културе, а готово сви са општинским организацијама Савеза бораца.

*

Анкета коју је, за потребе Културно-просветног већа Скупштине Србије, у договору са Републичким секретаријатом за образовање, науку и културу, спровео Историјски музеј Србије, као матични музеј за музеје историјског типа, пружа основне податке о стању музеја, односно музејских одељења и збирки НОБ и указује видно на њихове проблеме.* У поређењу са стањем какво је било пре десет година, када је спроведена слична анкета, ситуација се изменила у погледу обогаћивања фондова музејског материјала, ангажовања стручног кадра и броја тематских изложби. Остали су, међутим, и даље проблеми стручне обраде материјала и начина његове презентације, као и проблеми смештаја и финансирања ових установа. У том погледу врло су карактеристична ова два мишљења из анкете, из Ниша и Зрењанина:

„Врло смо мало обавештени о томе шта се ради у нашој струци. Мислимо да су све друге гране по музејима далеко више обавештене (археолози, етнологзи, историчари уметности). Требало би организовати више стручних састанака, семинара и слично и упознати људе чак и са најпрактичнијим стварима (инвентаризација, картотечка обрада и сл.), јер у нашим музејима, а посебно у нашим одељењима, влада велико

* Културно-просветно веће Скупштине Србије разматрало је ове проблеме на својој седници у месецу мају 1971. године.

шаренило. Кадрови историчара у комплексним музејима се често осећају изгубљеним, јер помоћи ниокуда. У наредном периоду требало би побољшати кадровску структуру и запослити више младих историчара, јер није zgodно да се једно лице бави и радничким покретом и НОБ-ом, па некад и социјалистичком изградњом. Овакав начин рада омета стручно усавршавање, кустос постаје сваштар и губи се прави смисао његовог рада.“

А Народни музеј у Зрењанину, говорећи о васпитним ефектима изложби о НОБ, констатује да су изложбе „постављене на стари начин, без ликовних решења, те делују као црквени портали . . . Крајње је време да се схвати: да се без материјалних средстава не може овакав задатак да успешно изврши . . . , а код оних који одређују средства постоји неразумеваше . . . Начин презентирања захтева сарадњу уметника, архитекте и техничара, од чега смо ми јако далеко“.

Као што је познато, задатак је музеја уопште да се брину о документима и предметима који су од значаја за народну просвету, уметност и науку, да те изворе систематски скупљају, сређују, чувају, проучавају и излажу; да развијају интересовање код широких народних маса за културно наслеђе којим располажу и да у том циљу организују изложбе, састављају музејске каталоге и водиче, приређују предавања, објављују публикације и, такође, омогућују стручно и научно проучавање докумената и музејских предмета.

Ови задаци чине музеје специфичним установама, пре свега у том смислу што су они у могућности да посебним техничким средствима презентације музејску грађу учине изражајнијом, оживе преко ње одређено време, догађаје и личности и створе о њима упечатљиву представу код посетилаца, омогуће им да прошире и продубе своја знања, односно да дођу до нових сазнања на један специфичан начин. У времену у коме живимо и у коме писану реч великим делом замењују филм, радио и телевизија, употреба помоћних и савремених техничких средстава изражавања представља свакако не само специфичност него и неопходност у раду музеја. Поред осталог и зато што су омладини психолошки врло блиске савремене техничке тековине. Затим, реформа школе код нас нарочито је апострофирала принцип очигледне наставе, што значи много тесније повезиваше школе и музеја у извођењу наставе историје него што је то до сада било.

Музеји су показали значајне резултате у организовању изложби, углавном тематских, посвећених неком значајном општем или локалном догађају. Главну публику чине школска омладина и припадници Армије, што значи да су посете претежно колективне, тј. организоване од музеја, школа или војних јединица. Између музеја и школе постоји сарадња, било да је реч о упознавању изложби које музеј по своме плану приређује, или о организовању посебних тематских изложби у музеју или у школи у циљу извођења школске наставе.

Интересовање за музејске изложбе о НОБ мање је него што је раније било. Основни разлог тој појави неки музеји виде у начину презентације музејског материјала, тј. у концепцији изложбе и избору експоната. За изложбе ове врсте увек је актуелно питање у којој мери оне могу научно тачно а емотивно адекватно и снажно пружити посетиоцима визуелну представу Револуције или појединих догађаја у Револуцији,

оживети кроз мртве предмете и документе атмосферу једног времена и лик човека борца за нове друштвене односе; колико једним специфичним приказивањем историјских збивања могу стварно деловати на друштвену свест људи и развијати је.

Постава изложбе озбиљан је проблем у историјским музејима уопште, па, према томе, и у музејима Револуције. Јер, за разлику од музеја класичног типа, тј. оних који се углавном служе тродимензионалним предметима (археолошки, етнографски, технички и њима слични) и у којима је легенда готово једина писана реч, историјски музеји везани су само мањим делом за такву грађу (оружје, предмети личне употребе бораца и слично), а користе се претежно архивским документима и фотографијама, дакле, предметима не баш тако погодним за музејска изражавања. Свакако да је једноставније, и има више услова, приказати наслеђе материјалне културе нашег народа, у археолошким и етнографским музејима, него процес одређеног историјског збивања. За музејско приказивање таквих појава и процеса треба, без сумње, поседовати не само аутентичан материјал него и велику стручност и инвентивност. Служећи се претежно не баш тако погодним, а уз то најчешће и врло оскудним експонатима, какви су архивски документи и фотографије, и не користећи се у потпуној мери реконструкцијама и помоћним звучним и светлосним средствима изражавања, пошто их обично и немају, завичајни музеји Револуције излажу се опасности да приказивање буде монотono и примитивно, да идеје остану недоречене, а догађај једнострано описан. Стога неке изложбе и делују сувише импровизовано, без музејске оригиналности, нејасно и непотпуно.

Како и чиме, тј. концепција и начин изражавања, представљају данас један од основних проблема музеја Револуције. Није велики број музеја који су тај проблем добро решили (Војни музеј ЈНА, Музеј 1941. у Титовом Ужицу и др.).

Завичајни музеји Револуције треба да третирају историјска и револуционарна збивања у своме крају, повезана са општим током тих збивања у земљи. Ретко је где то дато у целини; већим делом дати су историјски фрагменти, приказани су поједини догађаји или личности, негде у деловима, а негде врло површно, што је условљено или бројем предмета и докумената или схватањем музејског стручњака. Зато неки од ових музеја готово и не показују неке специфичности краја чију историју тумаче.

Основне експонате у овим музејима, који бројем знатно превазилазе све друге, чине архивски документи и фотографије. Документи су често оригинали на слабој хартији, каткад избледели па су стога слабо читљиви. У музејима у којима није било мере и критеријума при одбиру, многи експонати овакве врсте замарају; различито уоквирене и на све стране изложене фотографије делују неестетски, па и мистично. Ту се, због претрпаности експоната, неминовно губе важнији догађаји и моменти, уместо прегледности догађаја који се приказују ствара се конфузија у главама посетилаца, јер се изложени материјал или недовољно уклапа у основну тему или је толико једнолично изложен да се не види оно што се желело или што би требало на овај начин рећи. Због великог броја докумената ови музеји каткад више подсећају на архивске него на музејске изложбе; понегде су више изложба матери-

јала којим музеј располаже него приказ одређених историјских догађаја.

У погледу концепције изложби историјских музеја и њихове реализације треба напоменути да многи музеји погрешно поступају када израду концепције унапред условљавају само постојећим и познатим материјалом.

Идејна концепција сваке изложбе представља научно обрађену тему, чији садржај усмерава музеолога да трага и за непознатим предметима и да се користи помоћним материјалом. У противном, а то се у пракси дешава, историја се даје у исечцима, искључиво на основу материјала којим се можда и случајно располаже, приказују се поједини историјски догађаји и поједине личности изоловано. Једностраност у обради, па и идеализација у приказивању историјских појава уочљиве су данас можда највише у третирању историје социјализма и Револуције.

Анкета показује да су неки музеји свесни ових чињеница, док се други задовољавају досадашњим начином презентирања материјала. Истичући потребу за бољим општим материјалним условима рада, први музеји, у погледу израде концепције изложбе или сталне поставке и начина експозиције материјала, очекују помоћ и сарадњу од развијенијих музеја. Карактеристично је у том погледу мишљење Народног музеја у Нишу:

„С обзиром на концентрацију и материјала и литературе, као и стручњака, природно је што су музеји у већим центрима више обавештени и сасвим је природно што очекујемо помоћ у разним видовима. Пре свега у изради концепција сталних изложби и тематских изложби. То, пре свега, због недостатка материјала. Затим, помоћ у презентацији материјала, јер често већи музеји имају као сталне консултанте истакнуте архитекте које се баве ентеријером. Та сарадња са већим музејима могла би да се развија и кроз размену изложби. Од музеја од којих бисмо могли очекивати помоћ набрајали бисмо само неке: Војни музеј, Музеј Револуције, Историјски музеј Србије.“ — Музеји Војводине истичу посебно потребу за сарадњом са Музејом Револуције Војводине.

„Као императив намеће се ангажовање ликовних стручњака и архитеката“, констатује Народни музеј у Кикинди.

Сарадњу и помоћ музеји очекују и у погледу размене и заједничког организовања изложби, размене публикација, стручне обраде музејског материјала, истраживања. Међумузејска сарадња завичајних музеја у размени изложби и материјала доста је развијена у неким местима у последње две године посредством заједница музеја западне и источне Србије. Међутим, неки музеји наглашавају посебно потребу за већом и организованијом сарадњом са већим и развијенијим музејима. Тако, Народни музеј у Панчеву констатује да „до сада није постојала никаква помоћ већих музеја мањим, мада се за таквом помоћи осећа потреба“. „Одржавамо контакте и са централним музејима и често очекујемо од њих конкретну помоћ, за коју можемо да истакнемо да није баш најбоља“, истиче Народни музеј у Зрењанину.

Сарадња музеја у размени искустава, која је тек у развоју, представља свакако значајан моменат у подизању нивоа изложби и стручне обраде материјала, нарочито зато што је положај кустоса у овим музејима доста специфичан. У идејном и техничко-естетичком постављању

и обликовању изложбе, стручна спрема и истраживачка способност кустоса и њихова инвентивност да одређену историјску тему визуелно представе исто је толико битан елемент колико и грађа којом се то чини. То значи да се они тој теми морају специјално посветити, грађу којом је илуструју познавати и стручно обрађивати. Међутим, из ове анкете се види да је мали број кустоса историчара који се искључиво том темом баве, управо да је више оних којима је период НОБ-а само део стручног рада.

Друго питање које се односи на кадрове јесте ангажовање спољних сарадника на припреми изложби — наставника историје, историчара уметности, етнолога, архитеката, ликовних уметника и др. Са мало изузетака, таква сарадња у завичајним музејима и не постоји, мада је неопходна за добро визуелно приказивање и тумачење једне теме.

Стручна обрада предмета у музејима Србије уопште представља озбиљан проблем. Према увиду матичне службе из 1970. године, документација (инвентари и картотеке) у музејима не води се добро, а понегде ни стручно, и нејединствена је. Из анкете којом смо се служили види се да има велики број неинвентарисаних и у картотекама необрађених предмета, а врло мало снимљених предмета. Такође је мало предмета који се лече (конзервирају). А то су елементарне ствари у стручном раду музеја.

Матични музеји припремају јединствена начела савремене документације, и ту се и музеји и збирке НОБ налазе пред озбиљним задацима. Стручну помоћ у том погледу позван је да укаже пре свега Историјски музеј Србије, а за Војводину и Косово покрајински матични музеји.

Озбиљнији је проблем конзервације и рестаурације предмета. У овом погледу мањи музеји лишени су чак и амбулантних препараторских радионица. План о раду централних конзерваторских радионица за целу Србију годинама се припрема, али се не реализује, па се гомилају предмети (а то су овде углавном органске материје — хартија и одећа) који пропадају услед нестручне заштите и неповољних атмосферских утицаја.

Посебно питање јесу смештај и финансирање музеја уопште, па и одељења и збирки НОБ-а. Озбиљну тешкоћу у тражењу прикладних архитектонских решења изложби и у смештају материјала почињавају неподесне и недовољне просторије у већем броју случајева. Просторије у знатној мери одређују и изглед изложбе и дају мало могућности за боље маневрисање материјалом.

Највећи проблем, судећи и по анкети, представљају мала финансијска средства. Средства се распоређују према потребама целе установе, ако није у питању самостална збирка. Једна модерна изложба, која захтева студиозно проучавање теме и, поред стручног избора оригиналних експоната, најширу примену помоћних средстава музеолошког изражавања (помоћу макета, диорама, графикона, карата, фото-монтажа итд.), као и ангажовање архитекте и сликара, не може се припремити за 3.000 до 5.000 динара, као што се, иначе, врло често дешава. Ниво музејске изложбе (а то значи начин визуелне илустрације одређене историјске појаве, привлачност експоната и њихова техничка обрада)

условљен је не само инвентивношћу, знањем и способношћу стручњака (кустоса) него и знатно већим финансијским средствима од оних која се сада дају.

*

Народноослободилачка борба третира се у музејима СР Србије сталним поставкама (одељења у оквиру музеја или збирке) и повременим тематским изложбама. Поменуто је да је таквих изложби било 51 за протеклих пет година и да су биле везане најчешће за поједине јубилеје. То је значајна функција ових културних установа, али једнострано ако се углавном везује само за обележавање појединих историјских догађаја. У том погледу нема неког система и плана.

И за популаризацију народне историје и за укључивање музеја у савремени културни живот, несумњиво је да посебан значај имају тематске изложбе. Њима се разрађује, допуњује и, евентуално, коригује стална поставка, оживљава и обнавља рад музеја. У вези с тим поменули бисмо изложбе за школе. Школски програми, и то не само из наставе историје, подстичу на музеолошку обраду појединих тема, пружају музејима могућност иницијативе у извођењу очигледне наставе. Мада то за музеј значи велико ангажовање, овакве тематске изложбе проширују сарадњу са школом, за сада засновану претежно на тумачењу садржаја сталне поставке или садржаја појединих повремених изложби организованих поводом јубилеја или произашлих из општег програма рада музеја.

Осим са школом, тематске изложбе пружају све могућности тешње сарадње музеја са културним установама, привредним предузећима, друштвено-политичким организацијама. У томе је посебно значајна сарадња са радним организацијама непосредних произвођача, јер је и најпотребнија са становишта образовне и културне мисије музеја.

Међутим, радници су — то је познато — доста ретки посетиоци изложби. Да ли и зато што и сами музеји, са своје стране, нису довољно иницијативни да им се приближе, можда и посебним тематским изложбама? Сарадња музеја са школама врло је развијена, пре свега зато што су и школе за такву сарадњу заинтересоване. Код привредних организација такво интересовање није развијено. Изгледа да би већа иницијатива музеја изменила то стање. На један другачији однос према предузећима музеји су, уосталом, упућени и својим материјалним интересима.

*

У закључку овог прегледа стања историјских музеја (односно одељења ових музеја) и самосталних збирки НОБ-а, треба подсетити на нека питања углавном карактеристична за музеје уопште. То су: питање мреже музеја, односно одељења музеја и самосталних збирки НОБ-а, са становишта веће концентрације задатака и финансијских средстава, као и бољег програмирања и припремања изложби; питање сарадње међу музејима у заједничком организовању изложби; питање бољег стручног рада и недовољног броја кадрова; питање обраде музејског материјала по принципима јединствене музеолошке документације; питање

боље заштите музејског материјала од пропадања; питање деловања музеја у предузећима и на селу; питање евиденције и заштите споменика и спомен-обележја.

Озбиљну помоћ у овим задацима, поред уобичајене сарадње, музејима може пружити Историјски музеј Србије. За одређене задатке, то је и његова законска обавеза као матичног музеја; али и шире, таква обавеза проистиче и из мотива његова оснивања. У том смислу Музеј већ развија делатност (постављање изложбе Историјског музеја у Лесковцу, организовање покретних изложби о Душану Поповићу, Васи Пелагићу, Париској комуни и „Раденику“, организовање саветовања о функцији историјских музеја, израда јединствене и модерне стручне документације и сарадња са музејима у примени те документације, итд.).

Међутим, и овај се Музеј још увек налази пред нерешеним питањем адекватнијег финансирања и свога сталног смештаја, што успорава и ову врло значајну функцију.

Даљи рад свих музеја, модернизовање тога рада и припремање музејских изложби које ће бити на вишем идејном и техничком нивоу, тј. чија ће педагошка делатност бити ефикаснија, условљени су бољим финансирањем него што се то сада чини. За неке музеје то је и питање простора. Оснивачи ових установа морају решити ова питања ако не желе да их препусте таворењу и стагнацији.

Едиб Хасанагић